

АРХЕОЛОГІЯ

УДК 903.4'15(477.4=512.1)"653"(045)
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5984/2023/4.17>

Ченцов Я.М.

Одеський національний університет імені І. І. Мечникова

ПОСЕЛЕНСЬКІ ПАМ'ЯТКИ ЗОЛОТООРДИНСЬКОГО ПЕРІОДУ В УКРАЇНСЬКОМУ ПРАВОБЕРЕЖНОМУ СТЕПУ

У статті здійснена систематизація відомостей про опорні археологічні пам'ятки поселенського типу часів Золотої Орди, що були досліджені на території Українського Правобережного Степу. В результаті були встановлені сучасні тенденції у каталогізації та археологічному вивченні спадщини цього періоду історії України, а також запропонована гіпотеза щодо впливу кліматичного фактору на адаптивні процеси та осідання частки кочового населення у новостворених містах. Це є дуже важливим, бо в археології сучасної України, попри плідну роботу ряду дослідників, не приділяється належної уваги Золотій Орді і тим паче, середньовічним номадам, що увійшли до її складу. Після Монгольської навали і через деякий проміжок часу, створення Золотої Орди, майже вся територія степової України опинилась під контролем нової держави. Степ Лівобережжя більш археологічно вивчений, ніж території іншої сторони Дніпра, яким і буде присвячена дана робота. Говорячи про Правобережжя України можна сказати, що цілеспрямовані археологічні роботи проводились тут тільки на трьох пам'ятках поселенського характеру часів Золотої Орди.

Місто Монкастро, яке досить добре досліджено внаслідок величезного та різноманітного культурного шару – археологи, що досліджували грецьке поселення Тіра або османську фортецю, які знаходяться в межах міста, так чи інакше стикались з археологічним матеріалом золотоординського періоду. Тягинське городище, яке також було виявлено та частково досліджено більшою мірою у зв'язку з роботами на пам'ятці періоду Великого Князівства Литовського – фортеці Тягин. Слід сказати, що ця пам'ятка була суттєво пошкоджена внаслідок збройної агресії РФ, зокрема, в результаті руйнування Каховської ГЕС. Останнє археологічно досліджене городище – Торговицьке, вивчається з 1997 року та є дуже перспективною пам'яткою міської культури Золотої Орди. Інші населені пункти цього періоду залишаються вивченими лише частково, джерельна база для їх дослідження фрагментована, а локалізація самих пам'яток визначається переважно умовно.

Ключові слова: Золота Орда, Правобережжя, кочовики, городище, золотоординський період.

Постановка проблеми. Дослідження пам'яток періоду Золотої Орди на території сучасної України є достатньо складною проблемою. До нас дійшло дуже мало писемних джерел золотоординського часу, тому актуальним завданням є вивчення відомих та виявлення і введення до наукового обігу нових археологічних пам'яток цього періоду, в контексті даної роботи це стосується поселенських пам'яток степової зони Правобережної України.

Хоча Золота Орда в середині XIII – початку XV століть охоплювала майже всю територію степу сучасної України, пов'язані з нею археологічні пам'ятки на цей час є вивченими недостат-

ньо. Попри плідну роботу плеяди видатних археологів та науковців, що звертаються до неї в своїх роботах, в узагальнюючих історичних та проблемно-історіографічних дослідженнях тематика, пов'язана із Золотою Ордою, майже не представлена. В конкретно-археологічному контексті досі відчутною є проблема виділення пам'яток Золотої Орди серед багатьох інших пізньокочівницьких пам'яток, які у великій кількості представлені в Українському Степу. Лівобережна України у порівнянні з Правобережною більш археологічно досліджена, але системний огляд наявних тут золотоординських пам'яток залишається завданням для подальших досліджень.

Попри досить високу ступінь вивченості певних пам'яток цього періоду в степу України, їм бракує систематизації і уваги дослідників на регіони де археологічні розкопки майже або зовсім не проводились.

Золотоординських пам'яток поховального характеру, поодиноких скарбів та випадкових знахідок виявлено досить багато, але в більшості вони були виявлені не завдяки систематичним археологічним дослідженням, а випадково або при дослідження пам'яток іншого періоду, як це часто буває у випадку з курганами – середньовічні кочовики досить часто допоховували своїх небіжчиків у вже існуючі насипи. Тож систематизувати такі пам'ятки досить складно. Цим пояснюється спроба автора сконцентруватися саме на залишках поселенської структури Золотої Орди на території степової України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На жаль, ступінь вивчення поселенських пам'яток золотоординського періоду на території степового Правобережжя України така, що навіть новітні дослідження та публікації матеріалів деяких пам'яток досить віддалені від нас у часі.

Останньою великою та направленою саме на вивчення золотоординського періоду публікацією щодо міста Монкастро (сучасне м. Білгород-Дністровський) є монографія 1986 року археологині з Одеського археологічного музею А.А. Кравченко, котра довгий час займалась середньовічною історією Білгород-Дністровського [8]. Дана робота дуже змістовна, містить аналіз безцінного археологічного матеріалу та торгових зав'язків міста але, звісно, з моменту публікації пройшло багато часу і в роботі немає застосування новітніх методик та технологій – як то використання цифрових даних.

Про цікавлячий нас період писав і Руссев М.Д. у своїй публікації 1999 року, присвяченій історії міст західної околиці Золотої Орди він звертався і до Монкастро [12, с. 59–86]. Також, звісно, історію цього міста в інші епохи та фортеці, що була зведена у період після відходу Золотої Орди з цих територій, вивчала ціла низка дослідників. З 1999 р. Міжнародною українсько-турецькою експедицією ІА НАНУ розпочато археологічне дослідження пам'яток османського періоду Аккерманської фортеці у м. Білгород-Дністровському Одеської області. У 2005–2009 рр. роботи експедиції набули формату міждисциплінарного проекту. У складі команди дослідників археологи: С.О. Біляєва, Ю. В. Болтрик, І.В. Карашевич, О.В. Колибенко, О.Є. Фіалко, О.С. Беляєв

(Україна), Б. Ерсой, І. Куйлу-Ерсой, Х. Урер, С. Байракал (Туреччина) [3, с. 70]. Також, архітектурною складовою фортеці займається дослідник Красножон А. В., який проводить і археологічне дослідження пам'ятки [9]. Не слід забувати також і відомого молдавського археолога Полевого Л. Л., котрий плідно досліджував населені пункти західного кордону Золотої Орди на території Молдови але не оминав у своїх публікаціях і такі пам'ятки на українських землях – як то Монкастро та Кілія [11].

З 1997 р. Кіровоградським державним педагогічним університетом імені Володимира Винниченка (Центральноукраїнський державний університет імені Володимира Винниченка) при підтримці Кіровоградського регіонального наукового центру дослідження історії Центральної України Інституту історії НАНУ ведуться охоронні розкопки ґрунтового могильника золотоординського періоду біля с. Торговиці Новоархангельського району Кіровоградської області [7, с. 11]. Пізніше розкопки переходять і на територію городища, що у період свого функціонування, напевно, було досить великим містом. Археологічні роботи проводились тут дослідницями з зазначеного університета – Бокій Н. М. та згодом Козир І. А. Сучасні публікації з приводу пам'ятки належать останній [7]. Також потрібно відзначити плідну роботу Позивай Т. Д., з того ж закладу, з приводу вивчення періоду Золотої Орди у регіоні.

Досить довгою історією вивчення відзначається Тягинське городище. Перші роботи тут були розпочаті у 1914 р. Археолог та краєзнавець В.І. Гошкевич провів обстеження на городищі біля с. Тягинка (зараз – Бериславського р-ну Херсонської обл.), стаціонарні розкопки фортеці Тягин періоду Великого Князівства Литовського та могильника. Результати досліджень були опубліковані у Літопису Херсонського музею у 1916 р. [1, с. 447–448].

Розвідки та постійні роботи на городищі та фортеці проводили М.П. Оленковська (Абікулова) та М.П. Оленковський, С.В. Бахматов та В.Є. Ільїнський, Д.Р. Кобалія, Д.М. Сикоза, але більша частина і городища і фортеці не були досліджені. У 2016–2017 рр. Південною Середньовічною експедицією Інституту археології НАН України було здійснене обстеження городища та проведені невеликі розкопки, а у 2018 р. під керівництвом Біляєвої С.О. були розпочаті розкопки на пам'ятці національного значення фортеці Тягин Бериславського району Херсонської області. Завданням археологічного дослідження було конкретизація

питань планування, розбудови фортеці, її матеріальної культури та виявлення взаємозв'язку городища та фортеці.

Якщо говорити про пам'ятки золотоординського періоду не поселенського характеру на Правобережжі степової України то тут важливий внесок зробили А.О. Добролюбський та О.М. Дзиговський, які на початку 80-х років минулого століття підіймають питання про необхідність систематизації археологічних пам'яток середньовічних кочівників у Північно-Західному Причорномор'ї. Відсутність системного вивчення цих пам'яток дослідники пов'язали з нечисленністю та проблематичністю їхньої культурної атрибуції. За основу своєї класифікації автори взяли принципи систематизації, запропоновані Г.А. Федоровим-Давидовим [10, с. 24–27]. Нажаль, на Правобережній Україні пам'ятки золотоординського часу не так добре досліджені як по ту сторону Дніпра, бо насамперед період побутування цих пам'яток історично був менший – близько ста років, також слід зазначити, що в науковому середовищі Правобережжя не був сформований широкий круг дослідників, які б займалися цією темою.

Метою статті є систематизація відомостей про опорні археологічні пам'ятки поселенського типу часів Золотої Орди, що були досліджені на території Українського Правобережного Степу задля полегшення їх подальшого детального вивчення та археологічного дослідження, хоча дана робота не претендує на подання повного переліку комплексів чи випадкових знахідок періоду Золотої Орди в ній робиться припущення щодо впливу кліматичного фактору на осідання та адаптивні процеси серед кочового населення степу України зазначеного періоду. Автором, попередньо була виконана подібна робота, що степу Лівобережної України [13].

Виклад основного матеріалу. Традиційно, формування міст на території Золотої Орди, в тому числі на території сучасної України, в історіографії визначалось лише економічними або політичними факторами з дискусіями щодо їх кількісної переваги. Але досить мало приділялось уваги фактору кліматичному. Кочова цивілізація Середньої Азії, звідки виникла більшість народів, що згодом утворили Золоту Орду, розвивалася завдяки специфічним природно-кліматичним умовам.

Землі Дешт-і-Кіпчак, в які, в тому числі, входила майже вся степова зона сучасної України, розташовані між 48-м і 52-м градусами північної широти постійно були піддані перепадам температур. Крім того, однією з найбільших проблем

для степу було нестійке випадання вологи. Приблизно 80% опадів, що нерівномірно випадали, припадало на літні місяці. Після цього міг настати тривалий посушливий період. Всі ці природно-кліматичні особливості сприяли формуванню унікального малодеревного ландшафту, і, як наслідок, специфічного сезонного землеробства [15, р. 43–45].

Тож, хоча клімат цих земель також був досить суворий, тут все ж була можливість займатися землеробством, чим і користувалися бідні і більш чисельні кочовики, яким не знаходилося місця в структурі міста. Такі люди утворювали навколо новостворених міст землеробську округу. В той же час, звісно, залишались кочовики, які не бажали змінювати свій спосіб життя. Зазвичай, таке рішення приймалось усім аїлом – феодално залежною кочовою сімейною групою у складі населення Золотої Орди. Такі аїли продовжували кочувати степами Дешт-і-Кіпчака [5]. В археологічному плані пам'ятки, залишені цими людьми, майже неможливо ідентифікувати, тому що вони практично нічим не відрізняються від пам'яток кочовиків попередніх епох. Додає складності і те, що археологічно знайти і дослідити стоянку кочовиків дуже складно. З новоствореними містами та їхньою округою – ситуація інша. І хоча ступінь дослідження багатьох з них залишає бажати кращого, існує багато інформативних результатів їх дослідження.

Систематизувавши поселенські золотоординські пам'ятки степової зони України і проаналізувавши наявні археологічні дані, можна зробити певні попередні висновки стосовно впливу кліматичного фактору на виникнення міст, хоча фрагментарність даних дозволяє робити лише припущення щодо цієї проблеми.

Географічно територія Правобережжя поділяється на степ та лісостеп. Й хоча монголи були кочовим народом, як і більшість підкорених ними племен, типовими мешканцями відкритих степових просторів, золотоординські пам'ятки в деякій кількості представлені і в лісостеповій зоні України. До монгольської навали в степу сучасної України кочували торки-гузи та половці. На початку XIII ст. останні були розбиті військом під керівництвом монголів, та за два десятиріччя і декілька хвиль наступу завойовників увійшли до складу Монгольської імперії де згодом повністю розчинились, утворивши цим те, що зараз ми знаємо під дефініцією татари.

В середині XIII ст., після успішного завершення походу Бату хана, більша частина України,

в тому числі степ Правобережжя зосередилась під владою Монгольської імперії, а з утворенням Золотої Орди в 1269 р. увійшла до її складу, де залишалась, за винятком деяких регіонів, що відокремились раніше, до вирішальної битви при Синіх Водах у 1362 році.

Тож, перейдемо до власне археологічних пам'яток поселенського характеру, залишених Золотою Ордою на території Правобережжя:

Торговицький археологічний комплекс.

Археологічні роботи Центральноукраїнського державного університета імені Володимира Винниченка, розпочаті з 1997 року, виявили існування великої пам'ятки золотоординського часу на березі р. Синюхи. Це було поселення з рисами міської культури Золотої Орди та могильник. Беручи до уваги знахідки золотоординських монет з могильника, виявлені такі артефакти у різного роду колекціях, а також відомі за усними повідомленнями місцевих жителів та згадками у письмових джерелах, Торговицький комплекс можна ідентифікувати як один з економіко-політичних центрів XIV ст. на Правобережжі України в золотоординський період [4, с. 41–43]. Враховуючи його географічне розташування на крайньому північно-західному порубіжжі з підкореними монголами слов'янськими землями, є підстави говорити про статус міста як адміністративного центру одного із західних улусів Золотої Орди. Виявлені артефакти, як то знахідки залишків зброї, в різних місцях городища, сліди масштабної пожежі на всій території та свідчення незавершеного виробничого процесу – недороблена кераміка в гончарній майстерні, дають змогу припустити, що завершення життя у поселенні відбулось в результаті військової акції. Археологічні свідчення співвідносяться з даними писемних джерел щодо локалізації битви при Синіх Водах біля зазначеного комплексу. Загибель золотоординського міста цілком може бути пов'язана із військовими діями литовського князя Ольгерда у 1362 р., що завершилася його перемогою над Золотою Ордою [7, с. 19–21].

Загалом Торговицький археологічний комплекс, у який входить поселення і могильник, є дуже важливим об'єктом дослідження. Наявність могильника, що відкриває можливість для вивчення антропологічного матеріалу дозволить прояснити питання про співвідношення місцевого і прийдешнього населення серед похованих та поглибити розуміння етнічних процесів на території Правобережної України в золотоординський період [4, с. 81–83].

Тягинське городище.

Городище знаходиться біля с. Тягинка Херсонської області та біля фортеці Тягин періоду Великого Князівства Литовського. Роботами Південної Середньовічної експедиції Інституту археології НАН України у 2016–2018 рр. на території городища виявлено велике золотоординське місто другої половини XIII – середини XIV ст. [1, с. 447]. Про це свідчать, зокрема, залишки будівельних матеріалів, конструктивні деталі водогону та уламки глиняних труб, комплекс різноманітних артефактів, які мають аналоги серед золотоординських пам'яток на просторі Причорноморського степу та інших районах розповсюдження культури Золотої Орди. Дослідження зазначеної експедиції засвідчили продовження існування поселення і в більш пізній період. Як і раніше, воно забезпечувало роботу переправи на торговому шляху через Дніпро, про що свідчать знахідки предметів матеріальної культури, зокрема кераміки, а також польської та золотоординських монет кінця XIV – першої половини XV ст., але в цей час це вже була територія Великого Князівства Литовського – на кордоні з Золотою Ордою, на захист котрого і була побудована Тягинська фортеця [2, с. 133–135].

Через підрив греблі Каховської ГЕС влітку 2023 р. в ході повномасштабного вторгнення РФ пам'ятка зазнала затоплення. Масштаб пошкоджень ще потребує встановлення.

Монкастро.

Сучасне місто Білгород-Дністровський, як відомо, має свою цікаву і дуже довгу історію. На його місці в різний час були розташовані пам'ятки різних епох та народів тож і назву місто мало різну. Щодо періоду, що нас цікавить, дослідниця А.А. Кравченко, яка у радянські часи займалася саме середньовіковим періодом історії міста зазначає, що саме назва Монкастро, яка у той час використовувалась місцевим населенням є релевантною для цього часу.

Час володарювання містом Золотою Ордою, за результатами аналізу нумізматичного матеріалу знайденого під час археологічних робіт А.А. Кравченко у період з 1967 по 1984 р., визначається як кінець XIII – 60–70-ті рр. XIV ст. [8, с. 115]. Матеріали, отримані в результаті зазначених археологічних досліджень, дозволяють характеризувати Монкастро як ремісничо-торговий центр на нижньому Дністрі зі специфічною архітектурою і матеріальною культурою, що склалась у золотоординський час. Населення міста було поліетнічним і, в більшості переміщеним сюди з більш східних районів величезної Золотої Орди. Завдяки цьому

тут виник специфічний варіант золотоординської культури, які, виникали майже в кожному великому місті цієї держави [8].

Крім згаданих поселеньських комплексів, з різних джерел відомо про те, що у межах річчї Дністра та Дніпра були виявлені знахідки певної кількості золотоординських міст. Їхній перелік був створений радянським дослідником Єгоровим В.Л. у своїй монографії 1985 року на підставі аналізу середньовічних джерел, мап та сучасної собі історіографії, та на жаль, з того часу не доповнювався [6]. Усі ці пам'ятки не мають назви з золотоординського періоду і археологічно не досліджувались. До їх числа належать:

Городище Маяки біля села Маяки Одеської області. У джерелах відмічено існування на цьому місці переправи через Дністер із залишками мечеті і руїнами кількох кам'яних споруд. Очевидно, цей населений пункт знаходився на караванній дорозі, що вела зі сходу до Монкастро.

Городище Велика Мечетня на правому березі Південного Бугу біля с. Велика Мечетня Миколаївської області. Від золотоординського поселення збереглися залишки цегляних та кам'яних будівель і склепів. Назва його у період існування невідома, археологічні дослідження не проводились.

Безіменне городище на Південному Бузі, в районі злиття річок Кодими і Синюхи. В джерелах XVI ст. коротко повідомляється про завали золотоординських споруд, що відносяться до часів правління хана Узбека. У цьому місці локалізується переправа через Південний Буг під назвою Вітовтів брід;

Городище Аргмакли-Сарай на правому березі р. Громоклеї, правої притоки Інгулу. У XIX ст. тут були відмічені біля балки Мечетної руїни мечетей та фундаменти споруд, з-поміж яких виділявся фундамент великої споруди.

Городище Ак-Мечеть на правому березі Південного Бугу біля с. Ак-Мечеть. У XIX ст. тут були відмічені руїни золотоординського міста. На карті Річчі Заноні в цьому місці зображено мечеть.

Городище Баликлей біля місця впадіння р. Чичаклей у Південний Буг. Будь-яких відомостей про споруди немає. Зазначено на карті Річчі Заноні [6]. Золотоординська назва міста невідома та археологічні дослідження не проводилися.

Кілія. Найзахідніше місто Золотої Орди, що знаходилося в гирлі Дунаю, за кілька десятків

кілометрів від берега Чорного моря. Археологічно воно не досліджувалося, тому час його виникнення точно не з'ясований. Письмові та картографічні середньовічні джерела, а саме мапа А. Дулцера 1339 р. та Г. Солері другої половини 14 ст. повідомляють про його приналежність Золотій Орді в XIV ст. [11, с. 65]. Записи генуезького нотаріуса, який жив в Кілії визначають це місто як великий центр генуезької торгівлі, де знаходилася італійська колонія з особливим консулом на чолі. У країні Середземномор'я звідси вивозились різноманітні товари: хліб, мед, віск, сіль, коні. Як і у всіх портах Золотої Орди, що мали вихід на міжнародний ринок, тут була розвинена також і работоргівля [14].

Висновки. Отже, автором були стисло охарактеризовані відомі досліджені пам'ятки золотоординського періоду на території степу Правобережжя України. Відзначається що їх досить мало і це пов'язано не з їх історичною відсутністю, а з не високим ступнем дослідження. Тож, археологічне вивчення регіону має перспективи в контексті заповнення цих білих плям.

Окремою, дуже важливою проблемою виступає втрачена культурна спадщина, що була пошкоджена внаслідок збройної агресії рф. Також невідома доля пам'яток які опинились в зоні бойових дій у 2022–23 роках. Отже, ще одним завданням сучасної української археології буде вирішення проблем, що створила рф в Україні.

Щодо відсотку осілих кочовиків серед населення цих міст сказати складно але факт існування біля них могильників та землеробської округи, без якої місто навряд чи могло існувати, підтверджений. Ступінь впливу кліматичного фактору на осідання кочовиків в цей час також досить тяжко прослідити, але ми можемо сказати, що якщо б кліматичні умови на території України були б такими ж, як на батьківщині більшості прийдешніх з монголами кочовиків – Центральної Азії, то і міста, в такій кількості і вигляді тут не виникли б. Ми маємо приклади кочових міст на території Монголії за часів Монгольської імперії – вони кардинально відрізняються від описаних нами. Тема впливу клімату на седентаризацію кочовиків вивчена досить слабко і дана робота не є відповіддю на всі питання, які з нею пов'язані, а лише покликана звернути увагу на цю цікаву і перспективну проблему.

Список літератури:

1. Біляєва, С.О., Гуленко, К.С., Грабовська, О.В., Ієвлев, М.М., Манігда, О.В., Фіалко О.С., Чубенко О.В. Фортеця Тягин у системі історико-культурних взаємин від Балтії до Північного Причорномор'я: результати і перспективи досліджень. *Слов'яни та середньовічний світ*. 2019. С. 447–460.

2. Біляєва С.О. Археологічні дослідження городища та фортеці Тягин: деякі результати та завдання. *Археологія і давня історія України*. 2019. Вип. 1 (30), С. 133–139.
3. Біляєва С.О. Результати та перспективи досліджень османських пам'яток Північного Причорномор'я. *Археологія і давня історія України: Зб. наук. пр.* – К.: ІА НАН України, 2010. – Вип. 1. – С. 67–72.
4. Бокій. Н.М., Козир І. А. Комплекс золотоординського часу біля с. Торговиця на Кіровоградщині (попередня публікація). *Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях*. 2005. С. 41–83.
5. Владимирцов Б.Я. Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм. Л. 1934. С. 223.
6. Єгоров В.Л. Историческая география Золотой Орды в XIII–XIV вв. М. 1985.
7. Козир І.А., 2014. Торговицький археологічний комплекс та проблема локалізації Синьоводської битви 1362 року. *Наукові записки*. С. 10–21.
8. Кравченко А.А. Средневековый Белгород на Днестре (конец XIII–XIV в.). К. 1986.
9. Красножон Андрій Васильович Фортеці та міста Північно-Західного Причорномор'я (XV–XVIII ст.). Одеса. 2018. С. 312.
10. Позивай Т.Д., 2011. Пам'ятки золотоординського часу на території сучасної Одещини (матеріали до археологічної карти), *Наукові записки. Серія Історичні науки*. Вип. 14. С. 24–33.
11. Полевой Л.Л. Очерки исторической географии Молдавии XIII–XV вв. *Институт истории*. – Кишинев: «Штиинца». 1979. С. 206.
12. Руссев Н.Д. На грани миров и эпох. Города низовий. Дуная и Днестра в конце XIII–XIV вв. – Кишинёв. 1999. С. 240.
13. Ченцов Я.М. Археологічні пам'ятки золотоординського часу в степу Лівобережної України. № 61: Науковий вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету. *Серія: Історичні науки*. С. 119–125.
14. Balard M. Gênes et l'Outre-Mer. T. II: Actes de Kilia du notaire Antonio di Ponzo (1360). P.; La Haye; N. Y.: Mouton @ C°, 1980. – 211 P.
15. Headrick D. «The Medieval World, 500 to 1500 CE.» In *A Companion to Global Environmental History*. Chichester, UK: John Wiley & Sons, Ltd, 2012. P. 39–56.

Chentsov Y.M. SETTLEMENT MONUMENTS OF THE GOLDEN HORDE PERIOD IN THE STEPPE OF RIGHT BANK OF THE DNIPRO, UKRAINE

The article systematizes the information about the basic archaeological monuments of the settlement type of the Golden Horde period, which were investigated on the territory of the Ukrainian Right-Bank Steppe. As a result, modern trends in the cataloging and archaeological study of the heritage of this period of Ukraine's history have been established, and a hypothesis has been proposed regarding the influence of the climate factor on adaptive processes and the settling of the nomadic population in the newly created cities. This is very important, because in the archaeology of modern Ukraine, despite the fruitful work of a number of researchers, due attention is not paid to the Golden Horde, and even more so to the medieval nomads that were part of it. After the Mongol invasion and some time later, with the creation of the Golden Horde, almost the entire territory of steppe Ukraine came under the control of the new state. The steppe of the Left Bank is more archaeologically studied than the territories on the other side of the Dnipro, which will be the focus of this paper. Speaking about the Right Bank of Ukraine, we can say that targeted archaeological work has been carried out here only at three monuments of settlement character from the time of the Golden Horde.

The city of Moncastro, which is quite well researched due to its huge and diverse cultural layer - archaeologists who have studied the Greek settlement of Thira or the Ottoman fortress located within the city limits have somehow come across archaeological material from the Golden Horde period. The Tyahyn settlement, which was also discovered and partially investigated to a greater extent in connection with the work on the Grand Duchy of Lithuania's fortress of Tyahyn. It should be noted that this monument was significantly damaged as a result of the armed aggression of the Russian Federation, in particular, as a result of the destruction of the Kakhovka hydroelectric power plant. The last archaeologically researched settlement, Torgovytske, has been studied since 1997 and is a very promising monument of the urban culture of the Golden Horde. Other settlements of this period remain only partially studied, the source base for their research is fragmented, and the localization of the monuments themselves is determined mostly conditionally.

Key words: Golden Horde, Right Bank, nomads, settlement, Golden Horde period.